

PAŽYMINT PIRMOJO VILNIAUS
UNIVERSITETO REKTORIAUS
LIETUVIO IR LIETUVOS MOKSLŲ
AKADEMIJOS PREZIDENTO 140-METĮ

Mykolas Biržiška. Vilnius, 1905 m. Jo paties
lenkų ir rusų k. užrašyta: *mano adresas –*
Vilnius, Tiltų g., namas 11, butas 9.

Biržiškų genties archyvas

Domas Kaunas

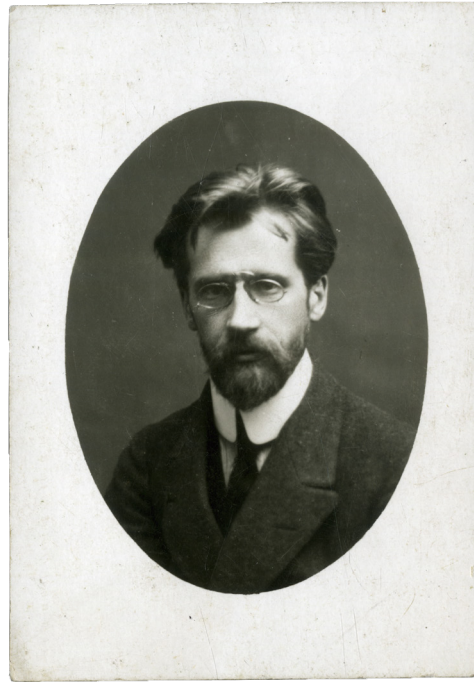
Humanitarui prasilenkti su Mykolo Biržiškos asmenybe ir darbais neįmanoma. Įkandin jo ir brolio, VDU profesoriaus, šio universiteto bibliotekos direktoriaus, žymiausio nepriklausomos Lietuvos bibliografo, Vaclovo Biržiškos pėdsakais pats sekiau nuo studijų laikų. Pastangos buvo susijusios tiek su studentiškais, tiek su disertaciniais darbais, tiek ir su vėlesniais tyrimais. Rengdamas studiją „Kristijono Donelaičio atminties paveldas“ (2016) ypač gilinausi į M. Biržiškos kelių laidų sulaukusių pirmąją mokyklai skirtą parankinę lietuvių literatūros knygą „Duonelaičio raštai“, išleistą Lietuvių mokslo draugijos 1918-aisiais ir perleistą vėlesniais metais. Ji autoriaus buvo tobulinama ir netrukus išaugo iki mokomojo veikalo „Duonelaičio gyvenimas ir raštai“ (1927). Jo ištakos – 1914 metais minėtos poeto Donelaičio 200-osios gimimo metinės. Iniciatoriai buvo Mažosios Lietuvos lietuviai. Labai gausiame suvažiavime ant Rambyno kalno 1913 m. vasarą jie įsteigė Donelaičio paminklui statyti komitetą, kuris rūpinosi darbų organizavimu. Vadovais tapo du Prūsijos parlamento – Landtago – Berlyne deputatai, abu mokslų daktarai, Vilius Stepulaitis ir Vilius Gaigalaitis. Didžiosios Lietuvos atstovu pakviestas Jonas Basanavičius, išeivijos – JAV lietuvis Antanas Kazimieras Rutkauskas. JAV lietuviai buvo pirmieji, išleidę eiliniams lietuvių

BIRŽIŠKŲ
GENTIES
ARCHYVAS

Mykolas Biržiška. Maskva,
M. Grybovo fotoateljė, 1907 m.

Mykolas Biržiška, Lietuvos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas.
Kaunas, apie 1924 m.

skaitytojams skirtus Donelaičio „Raštus“ (1897). Keista, bet sukakties išvakarėse Didžiosios Lietuvos lietuviai tylėjo, Basanavičius dėl nežinomų priežasčių nusišalino. Lietuvių garbę išpirkto vilniečiai Šlapeliai: kalbininkas Jurgis Šlapelis parengė Donelaičio „Raštų“ rankraštį, žmona knyginkė Marija jį 1914 m. pačioje pradžioje paskelbė knyga. Remiantis ja, 1914 m. vasarį Vilniuje įvyko minėjimas, kuriame buvo perskaityti trys pranešimai, tarp jų ir M. Biržiškos: „Lietuvių visuomenė Kristijono Donelaičio laikais“. Visus juos išspausdino Antano Smetonos redaguojamas laikraštis „Viltis“, kiek vėliau santraukas – Jono Vileišio redaguojamos „Lietuvos žinios“. Pranešimus skaičiau, Biržiškos pranešimas įtikinamai pranoko kitus. Anot autoriaus, norint geriau suvokti poetą, būtina gilintis į Mažosios Lietuvos socialinę, politinę ir ekonominę padėtį. Bažnyčia ir raštija siekė užtikrinti žmonių dvasinę gerovę ir stabilumą, tačiau neskatino reformų. Todėl ir Donelaitis rašė daugiau kaip pamokslininkas. Biržiškos įsitikinimu, poetas greičiausiai nesiekė publikuoti savo kūrybos. Kūryba buvo jo saviraiškos akstinas ar iškrova. Donelaitis patyrė daug vargo, todėl *visuomet liko vargšų draugu*. Referatas ir jo palankūs vertinimai skatino pranešėją tęsti tyrimus. Būtent nuo šio minėjimo ir prasidėjo Biržiškos kelias į Mažosios Lietuvos lietuvių literatūrą ir tautosaką bei bandymus su ja supažindinti visas tautos dalis namie ir svetur.

Daugiau šios temos neplėtokime, nes po ranka turime dvi svarias su dar gerai neišdžiūvusiais spaustuvių dažais Vilniaus universiteto profesoriaus Vyginto Broniaus Pšibilskio knygas: autorinę studiją su M. Biržiškos atsiminimų „Vilniaus universitetas 1940–1944

Broliai Biržiškos. Iš kairės: Viktoras, Mykolas ir Vaclovas. Kaunas, apie 1924 m.

metais“ publikacija (2005) ir biografinę monografiją „Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais“ (2009). Jos gerai grįstos archyviniais ir publikuotais šaltiniais, įvykiai ir asmenys komentuoti remiantis humanitariniams ir socialiniams mokslams būdingais metodais.

Šiandienei publikacijai daugiau pasitarnaus pasakojimas, kuriame Biržiškų tema gyvu žodžiu, dokumentais ir dienoraštiniais, neskelbtais užrašais liudytų amžininkai. Mano pirmoji sutikta liudininkė buvo kraštotyrininkė Marijona Čilvinaitė (1900–1995). Ji nuo 1931 m. dirbo Vaclovo Biržiškos vadovaujamoje VDU bibliotekoje, kartu su direktoriumi 1940 m. persikėlė į Vilniaus universiteto biblioteką ir joje dirbo iki šio universiteto uždarymo 1943 metais. Bendraujant ji dažnokai tarytum nejučiomis nuklysdavo Biržiškų link. Įsiminė bibliotekininkės veteranės brolių charakterių vertinimai. Mykolas – kone klasikinis flegmatikas: mąslus, ramus, orus, išlaikytas, Vaclovas – cholerikas: užsiplieskiantis, bet ir veikiai nurimstantis, ryžtingai stveriantis darbų ir be poilsio beveik vienas pats juos varantis į priekį. Pašnekovė su Viktoru bendravo tik iš tolo, tad jo charakterio ir nepažino.

Atmintyje giliau įstrigo susitikimo su Biržiškų pusbroliu Stanislovu Biržiškiu (dėmesį atkreipkite į nedidelį pavardžių rašybos skirtumą) epizodai. Apie jį pirmą kartą sužinojau iš V. Biržiškos sudarytos „Lietuvių bibliografijos“, skirtos senosioms lietuviškomis knygoms registruoti, pratarmės (*Lietuvių bibliografija*. D. 1: XVI–XVIII amžius : Švietimo ministerija, 1924, p. VI.). Joje informacinio veikalo sudarytojas dėkojo studentui *Stasiui Biržiškai* už Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje sukauptus duomenis. Netrukus tapo aišku, kad minimas asmuo – būtent pusbrolis Stanislovas Biržiškis, o pavardės forma – autoriaus bandymo įvairiais būdais saistyti ir vienyti genties narių bendruomenę rezultatas. Užuomina suintrigavo: akiratyje iškilo galimybė iš patikimo liudytojo išgirsti pasakojimą apie Karaliaučiaus universitetą ir dar vieną nežinomą Biržišką. Dabar nepamenu, kas man prasitarė (galvoju, kad M. Čilvinaitė), kur šis asmuo gyvena Kaune ir net nurodė adresą: Širvintų

Pirmojo lietuviškojo Vilniaus universiteto senato posėdžio dalyviai 1940 m. sausio 4 d. Iš kairės:

1) Humanitarinių m. fakulteto dekanas Pranas Augustaitis, 2) Mykolas Biržiška, sausio 15 d. Tarybos posėdyje išrinktas ir Respublikos prezidento sausio 18 d. įsaku patvirtintas rektoriumi, 3) iki rektoriaus patvirtinimo universiteto valdytojas Ignas Končius, 4) Teisių fakulteto dekanas Augustinas Janulaitis, 5) sausio 15 d. prorektoriumi išrinktas Petras Šalčius. B. BRUDNERIO NUOTRAUKA.

1-asis takas, namo numeris trečias. Nuvykau baigiantis 1983 m. žiemai, pasitiko, pakvietė vidun. Prisistačiau, paaiškinau, kodėl trukdau, kad ypač domina Karaliaučiaus universitetas, biblioteka, studentai lietuviai, jų studijos ir laisvalaikis. Pasakojo, rodė nuotraukas. Stanislovas Karaliaučiaus universitete studijavo gamtos mokslus, tapo agronomu, ūkininkavo tėviškėje Pailgotyje, Šilalės valsčiuje, dirbo agronomu, mokytojavo Šilalėje ir Rietave. Patyrė Sibiro tremtį. Grįžęs apsigyveno Kaune.

Jau šiais laikais pasitikslinkau, kad Karaliaučiaus universitete Biržiškis studijavo dviem etapais. Pirmasis vyko 1921–1924 metais ir apėmė šešis semestrus. Pusbrolio Vaclovo pavedimu Karaliaučiaus bibliotekose ir archyvuose rinko bibliografinius duomenis apie senąsias Mažosios Lietuvos lietuviškas knygas. Studentų grupė iš nepriklausomos Lietuvos 1923–1924 mokslo metais nusifotografavo su Lietuvos konsulu D. Krameriu. Nuotraukoje – 17 jaunuolių. Užsirašiau vardus ir pavardes, kai kurių vardai buvo primiršti, dabarties laikais išsiaiškinau tik Tauragės evangelikų liuteronų kunigo Augusto Vymerio dukters, vėliau tautosakos tyrėjos Margaritos vardą. Jo ir merginos portretinės nuotraukos prireikė akademikui Leonardui Saukai, rengusiam didelį veikalą „Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje“ (2016). Išsirutuliojus pokalbiui, Biržiškis nuo spintos viršaus nukėlė seną, apsitrynusį, Raudonajai Rusijai būdingą kelioninį lagaminą. Jame buvo sudėtas Biržiškų giminės archyvas. Turinį vartėme, klausiau Stanislovo komentary, bet, gaila, tada neužsirašiau. Prasitariau, kad Vilniaus universiteto biblioteka šį archyvą greičiausiai norėtų įsigyti. Pasisiūliau

BIRŽIŠKŲ
GENTIES
ARCHYVAS

Vilniaus universiteto senato dalyviai 1943 m. Iš kairės: 1) Teisių fakulteto dekanas Stasys Žakevičius-Žymantas, 2) Gamtos ir matematikos fakulteto dekanas Petras Katilius, 3) prorektorius Domas Krivickas, 4) rektorius M. Biržiška, 5) Ekonomikos fakulteto dekanas Vladas Jurgutis, 6) Humanitarinių m. fakulteto dekanas Jonas Puzinas, 7) senato sekretorius Antanas Salys.

tarpininkauti ir apie archyvą pranešti bibliotekos direktoriui. Šeiminkas minčiai pritarė. Kadangi mano žinių apie Karaliaučiaus universitetą ir biblioteką poreikis neblėso, Stanislovo paprasčiau neskubant atsiminimus užrašyti. Jis pažadėjo tai padaryti. Pažinties proga gavau dovanų: studentų grupės su konsulu nuotrauką ir atviruką su Rytų Prūsijoje išvestos trakėnų veislės eržilu. Abu šiuos ikonografinius dokumentus jau geresniais laikais paskelbiau knygoje „Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai“ (2000, p. 366). Antrą kartą S. Biržiškį lankiau vasario 24 d. Jis pažadą buvo išpildęs, įteikė atsiminimus apie studijas Karaliaučiaus universitete. Jie skambėjo gana išsamiai ir informatyviai. Iš viso prirašė apie 20 mašinraščio lapų. Po daug metų, jau Lietuvai atgavus nepriklausomybę, autorius atsiminimus paskelbė savo knygoje „Praeities pėdsakai“ (Vilnius: Žiburio leidykla, 1995, p. 117–133).

Kai grįžęs lankiau universiteto bibliotekos direktorių Jurgį Tornau ir papasakoju apie Biržiškų archyvo savininką, pokalbio detalių gerai nepamenu, bet galiu patvirtinti, kad idėjai įsigyti archyvą abejingas neliko. Veikiausiai, patarė kol kas šios užduoties neviešinti. Jis buvo atsargus. Netrukus, balandžio 22 d., į Kauną traukiniu nuvykau jau trečią kartą. Užsirašiau ir išsaugojau pastarojo susitikimo lakoniškas pastabas. Nedidelį fragmentą paviešinsiu: *Šeiminkas labai maloniai priėmė, iš naujo aprodė savo turtus. Sutarėme, kad viską, ką aš atrinksiu, jis parduos [Vilniaus] universiteto bibliotekos rankraštynei. O atrinkau nemažai. Prikroviau pilną diplomą, dar sudariau kelių kilogramų paketą ir vieną senų planų ritinį. Paėmiau, žinoma, visus rankraščius. Visus iki mažiausios skiautės. Rankraščiai – Biržiškų giminės archyvas. Atrinkau apie 30 nuotraukų. Jose visi trys broliai Biržiškos, jų*

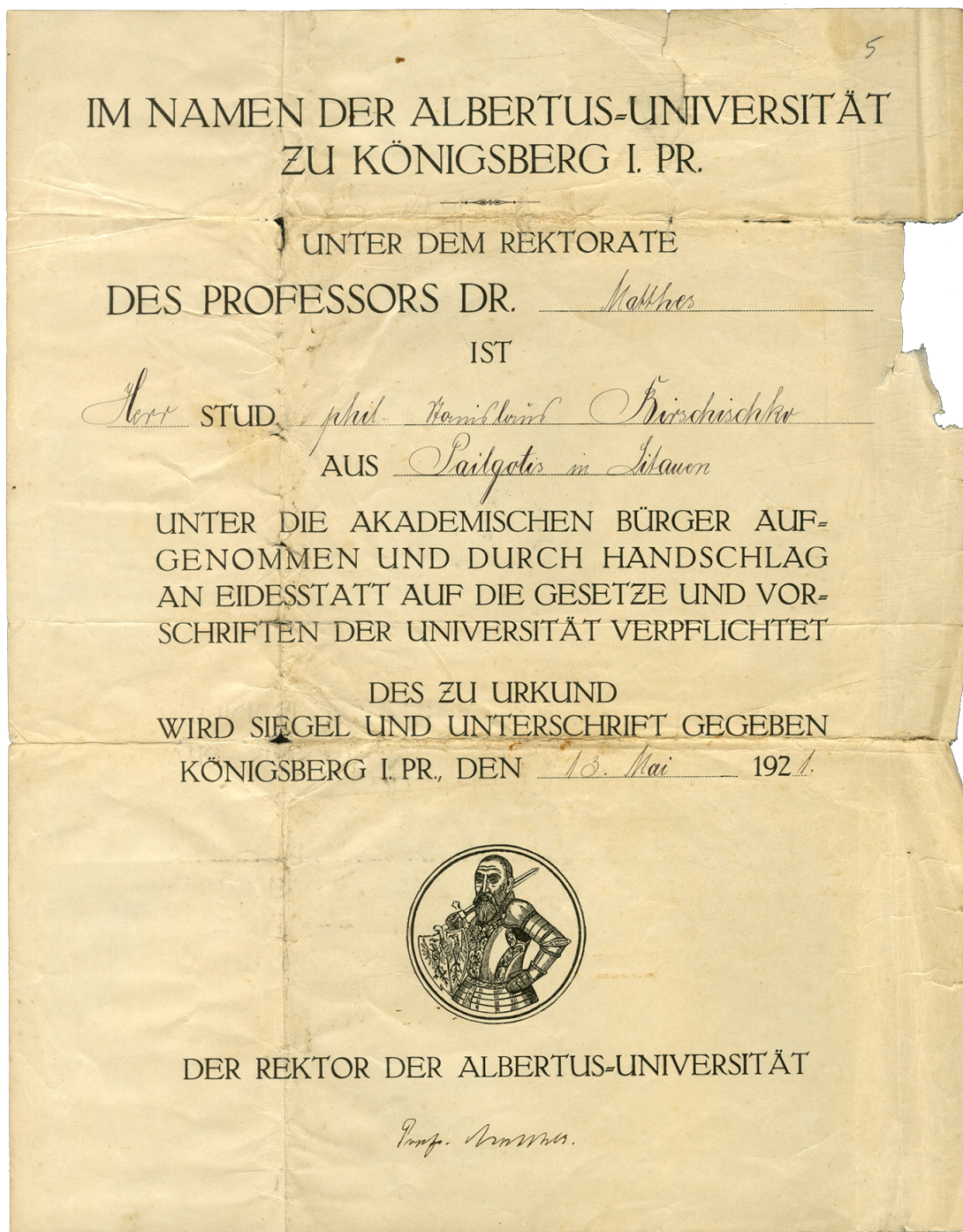

tėvai, seneliai, kai kurie senieji lietuvių rašytojai (Maironis, Adomas Jakštas). Sau įsigijau vieną dalykėlį – už kelis rublius nusipirkau prieškarinį Vilniaus planą. Jį S. Biržiškis norėjo padovanoti, bet aš įkalbėjau paimti pinigus. Gyveno kukliai.

Visą tą didžiulį turtą Biržiškis man patikėjo be jokios baimės. O turtas didelis. Pasižadėjau, kad pirmadienį iš ryto rankraščius pristatysiu universiteto bibliotekai ir paprašysiu, kad vadovybė atsiųstų laišką, pranešantį apie jų gavimą. Vertinimo komisija rankraščius įkainos greitai, bet užtat savininkui bus ramu, kad popieriai atsidūrė savo vietoje. [...] Vilnių pasiekiau 19 val. Parlėkiau į bendrabutį ir iki vėlausios nakties peržiūrėjau rankraščius. Jų daug. Bus keli šimtai. Seniausi turi XVII a. datas. Yra šiek tiek XVIII amžiaus, o visų daugiausia – XIX a. dokumentų. Radau Biržiškų genealogijos piešinius, visokius testamentus, laiškus, įgaliojimus, rašytus senąja rusų ir lenkų kalbomis. Lenkiškuose dokumentuose pastebėjau lietuviškų žodžių, D[ionizo] Poškos, [1831 metų sukilimo vieno iš vadų] A[ntano] Gelgaudo pavardes. Vienas rankraštis galėjo būti tiesiogiai susijęs su D. Poška. Tarp kitų buvo Stanislovo Biržiškio mokslo Voronežo gimnazijoje dokumentai [1918 m. baigė sidabro medaliu] bei moksleivių laikraščio „Inkaras“ vienas numeris ir, kas man labai rūpėjo, Karaliaučiaus universiteto dokumentai: imatrikuliacijos, studijų knygelės, egzaminų [įvertinimo pažyma], studentų organizacijos protokolo, nuotraukų ir pan. raštai. Galima pridurti, kad studijos Biržiškio byloje (laikomoje Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, signatūra F 182–98) ne visai išsamiai atspindėtos. Pirmu etapu jis per šešis semestrus įgijo agronomo praktiko diplomą, norėdamas gauti agronomijos mokytojo diplomą, privalėjo studijuoti dar du semestrus. Tai jis ir padarė vėliau. Iš išlikusių dokumentų matyti, kad 1926 m. studijas tęsė, su studentų grupe lankė pavyzdinius Rytų Prūsijos ūkius, vieną svarbiausių Europos žirgynų Trakėnuose. Galbūt S. Biržiškiui išsamiau parašyti atsiminimus sutrukdė pernelyg atitolęs genties archyvas. Padirbėti Vilniaus universiteto bibliotekoje jis greičiausiai nesiryžo dėl garbaus amžiaus.

Stanislovo Biržiškio išsaugotą giminės archyvą J. Tornau pristačiau pirmadienį, balandžio 25 d. Kai jį išdėdėčiau ant stalo, bibliotekos direktorius nustebo. Ilgai vartė dokumentus ir nuotraukas. Pasakė, apie kiek ta visa krūva kainuotų. Direktoriui paprašius, netrukus parengiau archyvo apžvalgą, apibūdinau S. Biržiškį bei tai, ką iš jo dar vertėtų įsigyti. Šiandien archyvas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus specialistų labai gerai sutvarkytas, laisvai prieinamas vartotojams, naudojamas tyrėjų, nemaža jo dalis buvo eksponuota bibliotekos Baltojoje salėje 2022 m. spalio 7 d. atidarytoje Mykolui Biržiškai skirtoje parodoje. Rankraščių skyriaus darbuotojų teiravausi, ar neišliko 1983 m. mano rengtos apžvalgos. Dėl skubos ir laiko stygiaus nerado, bet nukopijavo ir atsiuntė archyvo pirkimo–pardavimo sutartį, sudarytą 1983 m. spalio 10 d. Dokumentas patvirtino, kad Biržiškų archyvo medžiagą vertino ir išvadą pasirašė autoritetinga septynių narių komisija (ją sudarė net trys istorikai Mečislovas Jučas, Edvardas Gudavičius ir Sigitas Jegelevičius, filologas Juozas Girdzijauskas, bibliotekos Senųjų spaudinių skyriaus Retųjų knygų sektoriaus vedėjas Morkus Svirskas, komplektavimo skyriaus vedėja Jovita Juknienė, Rankraščių skyriaus vedėja Aldona Dzetaveckaitė), sprendimą pirkti patvirtino bibliotekos direktorius. Vertingiausia yra sutarties vieta, apibūdinanti pirkinio dydį ir turinį: Vaclovo, Viktoro ir Mykolo Biržiškų, jų tėvų ir senelių šeimos ūkiniai ir kitokie 1591–1929 metų rankraštiniai dokumentai lenkų, rusų ir lietuvių kalbomis bei fotografijos. Visa tai sudarė 217 saugojimo vienetų, iš viso 901 lapo apimtį. Sutartyje nurodyta ir kaina (nenuskriaudė, bet ją nutylėsiu), pirkimas vyko per Kauno antikvarinį knygyną, kuriam už paslaugą teko 20 proc. nuo

Stanislovo Biržiškio imatrikuliacijos Karaliaučiaus universiteto studentu aktas. Pasirašė rektorius prof. Matthes, 1921 m. gegužės 13 d.

sumos. Bibliotekų ir muziejų paveldo pirkimams pagal to meto taisykles tarpininkaudavo antikvariatai, bet į įkainavimus nesikišo.

Per universitete praleistų pusšimčio metų kito tokio panašaus ir tokios svarbos įvykio, susijusio su prisilietimu prie istorinių dokumentų paveldo, nebepasitaikė. Neabejotinai dar vienas iš reikšmingesnių buvo Martyno Jankaus išsaugoto „Aušros“ archyvo suradimas nuo gaisro nukentėjusiame, bet nesudegusiame mediniame name Kaune 2008 metais.

BIRŽIŠKŲ
GENTIES
ARCHYVAS

Kita reikšminga pažintis su Mykolu ir kitais Biržiškėmis mūsų lauktą ką tik publikuotame Vinco Mykolaičio-Putino asmeniniame dienoraštyje paprastu pavadinimu „Dienoraštis, 1938–1945 / sudarė Virgilija Stonytė“ (2022). Jame užfiksuota viena svarbiausių bei lemtingiausių Lietuvos valstybės egzistavimo atkarpų, žvelgiant per jautraus, taktiško ir įžvalgaus poeto akinius. Tekste Mykolas minimas dažnai: taikliai, neįžeidžiančiai, nenuvertinančiai. Imkite į rankas tą knygą ir raskite savo Biržišką: pirmąjį Vilniaus universiteto rektorių lietuvį ir antrąjį Lietuvos mokslų akademijos prezidentą.

Rengiant šį proginį straipsnį buvo naudotos jo turinyje paminėtos S. Biržiškio atsiminimų ir V. M. Putino dienoraščio publikacijos, prof. V. B. Pšibilskio veikalai, Vilniaus universiteto prof. Vlodo Žuko monografija „Gyvenimas knygai : Vaclovas Biržiška“ (Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2012), kolektyvinė monografija „ALMA MATER VILNENSIS : Vilniaus universiteto istorijos bruožai“ (Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2012) ir archyviniai šaltiniai, o iliustravimui nuotraukų parinkta iš S. Biržiškio išsaugoto archyvo bei kitų Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje laikomų fondų.

2022 12 05

BIRŽIŠKŲ
GENTIES
ARCHYVAS